

Sudetští Němci v nacistickém státě

Politika a nálada obyvatelstva
v říšské župě Sudety (1938–1945)

Volker Zimmermann

Přeložil Petr Dvořáček

PROSTOR

VII. Válka a její následky

OSTOR do

es

tinentu

nd

nen

evropské ideje

ěť

cká identita

starověku

idstva

po současno

stost

1956

ujeme:

služeb

Řecko, Řín

mongolská ří

s

1945

“ Němců

ska

ARGO:

in

pozdní ant

eti)

strofa 19

holocaust

ropanství

e

ého času

v)

ské revol

1. OD POČÁTKU VÁLKY PO STALINGRAD

Průběh války a nálada

Začátek války 1. září 1939 zakončil krátkou mírovou fází, jež byla v říši sudetským Němcům dopřána. Měli méně než jeden rok na to, aby svůj domov připodobnili politickým, společenským a hospodářským poměrům nacistického státu. Jak jsme popsali výše, deficit přetrvával především v sociálním a hospodářském přizpůsobování, i když se zdálo, že nejnižší bod poklesu z léta 1939 je zatím překonán. Ceny a mzdy nebyly ještě všude v uspokojivém poměru, tudíž zejména mezi určitými skupinami dělnictva existovaly i nadále důvody k rozladění. Situaci v oblasti politických názorů obyvatelstva posuzovali referenti před německým přepadením Polska naopak jako všeobecně stabilní – v jednom hlášení z Opavy se dokonce pravilo, že je vynikající.¹⁷⁷⁶ Zahraničněpolitické události a konflikty udržovaly mnoho lidí v napětí a překrývaly otázky sociální.¹⁷⁷⁷

Zprávy o „klidu a pořádku“ mezi obyvatelstvem, o nichž je v hlášeních častokrát řeč, ještě ovšem nevedou nevyhnutelně k závěru o přítakání vojenskému konfliktu – zejména když o rok dříve sudetská krize jak v říši, tak na sudetoněmeckých územích vyvolala mezi lidmi obavy z války.¹⁷⁷⁸ Však také po vypuknutí války neměl žádný z funkcionářů NSDAP ani ze státních úředníků co referovat o nějakém nadšení. Teprve když se začala rýsovat převaha wehrmachtu a Polsko bylo během krátké doby dobyt, bylo možno zaznamenat pozitivní náladu. V situační zprávě za ústecký vládní kraj ze 14. října 1939 se praví:

Všude zaznívá názor, že mezi sudetoněmeckým obyvatelstvem všeobecně panuje naprosto pevná důvěra ve Vůdce a jeho politiku i v německou brannou moc. [...] V hodinu, kdy jsou vysílány zprávy bezdrátové služby, spatřujeme kolem radiových přijímačů, umístěných místy i na veřejnosti, velké shluky lidí. Lze se při tom přesvědčiti, že rychlé a veliké úspěchy našich vojsk v Polsku vyvolaly ohromné nadšení. [...] Nadšení z úspěchů německých zbraní se projevuje mimo jiné i v tom,

že obyvatelstvo radostně pozdravuje projíždějící transporty vojska a [...] bohatě je zásobuje potravinami a kuřivem.¹⁷⁷⁹

Vývoj od nálady spíše vyčkávavé, ale charakterizované naprostou důvěrou ve státní vedení, až po nadšení vojenskými úspěchy odpovídá dosavadním výzkumům stavu nálady obyvatelstva v ostatních oblastech říše.¹⁷⁸⁰

Rovněž zástupce župního vedoucího Fritz Köllner označil názorovou hladinu dva měsíce po vypuknutí války jako „dobrou a klidnou“. Strana ve větší míře organizovala různé akce a zvláštní důraz přitom kladla na schůze místních skupin. Lze prý pozorovat veliké nadšení obyvatelstva, na většině shromáždění panuje „nálada jako za času bojů“. Toliko mezi venkovským obyvatelstvem lze pozorovat „politickou únavu“.¹⁷⁸¹ V dalších hlášeních se vyzvedá odhodlání nacionálněsocialistického svazu žen aktivně se zapojit¹⁷⁸² či obecná ochota přispět na Válečnou zimní výpomocnou akci (*Kriegswinterhilfswerk*).¹⁷⁸³ Tato dobrá nálada přetrvávala do doby, dokud měl wehrmacht na bojištích navrch.¹⁷⁸⁴ Po porážce Francie v červnu 1940 se na mnoha místech začaly podle jedné zprávy libereckého župního vedení ozývat dokonce hlasy, jež vyzývaly k „ostřejšímu zacházení“ s Francouzi – vždyť přece prohráli válku.¹⁷⁸⁵ Jaroslav Joza označuje rok 1940 v Sudetech za druhý „vrchol nadšení“ pro nacionálněsocialistický režim.¹⁷⁸⁶

Jelikož však rychlý mír, slibovaný říšským vedením, nebyl na dohled a v důsledku agresivní politiky, kterou provozovalo vedení nacistického státu, vznikala stále nová ohniska konfliktu, začalo se záhy ozývat volání po „totálním úderu“ proti Velké Británii. Ústecký vládní prezident to interpretoval jako výraz přání brzkého konce války;¹⁷⁸⁷ to potvrzují i další zprávy.¹⁷⁸⁸ Skutečně se množily hlasy, z nichž je patrná naděje na rychlé ukončení bojů, ale zároveň se zdá, že zůstávala neotřesená důvěra ve vítězství wehrmachtu. Vojenské protiúderý spojenců na italsko-řecké frontě počátkem roku 1941 způsobily menší výkyvy nálady, brzy však byly kompenzovány vítězstvími německých vojáků na Balkáně.¹⁷⁸⁹ První hluboký průlom bylo možno zaznamenat teprve v červnu 1941: přepadení Sovětského svazu přijalo mnoho lidí rezervovaně. Liberecký policejní prezident 16. září 1941 referoval: „Je však nevyhnutelné, že rozšíření války musí ve všech kruzích obyvatelstva vyvolat jisté znepokojení.“¹⁷⁹⁰ Dodal však, že tato „skříčená nálada“ po hlášeních o úspěších branné moci opět zmizela.¹⁷⁹¹ Podobná pozorování učiněná po porážce Jugoslávie¹⁷⁹² připouštějí domněnku, že v sudetské župě stejně jako na jiných německých územích byl souhlas s válkou i nadále propojen s úspěšným průběhem války.¹⁷⁹³

Autoři zpráv nyní zdůrazňovali, že „německý národ“ poznal smysl boje, nedožaduje se již rychlého konce války a stal se „rozhodnějším a tvrdším“. Je však zřejmé, že taková hlášení byla příkrášlována: až příliš často se mezi řádky zpráv objevuje kritický tón. Na podzim 1941 bylo také možno opět zaznamenat přání rychlého konce války¹⁷⁹⁴ – i v tom byl vývoj nálady nadále srovnatelný s vývojem na ostatním území říše.¹⁷⁹⁵ Vládní prezident v Karlových Varech v lednu 1942 hlásil, že „německý národ ve vlasti [...] je nyní vážnější“, a zmiňoval „překotné zvěsti“ o nedostatečném zásobování vojáků bojujících v Sovětském svazu zimním oblečením i o vysokých ztrátách na východní frontě a v Africe. Ozývá se prý i kritika opožděné sbírky zimního oblečení pro vojáky. „Skvělé výsledky, jichž dosaženo ve sbírce vlněných oděvů pro bojující armádu“, a „nezměrné úsilí nacionálněsocialistického svazu žen“¹⁷⁹⁶ je v tom smyslu spíš než jako výraz pozitivního postoje k válce nutno interpretovat jako výraz poznání, že vzhledem k tvrdé zimě 1941/42 musí být rychle pomozeno především vojákům na východní frontě – to znamená otcům, manželům, synům, bratrům. Političtí vedoucí dostali od Donneverta v lednu 1942 úkol, že tváří v tvář kritické situaci musejí znásobit svou aktivitu a dát se propagandisticky proškolit.¹⁷⁹⁷

Když se zřetelně projeví první pro říši negativní důsledky války, začalo kritických reakcí přibývat. Při průjezdu jinými oblastmi iritovalo mnoho lidí už samo zjištění, že škody po bombardování jsou větší, než udává propaganda.¹⁷⁹⁸ Těch pár bomb shozených na sudetské území skýtalo rovněž důvod k obavám, protože župní protiletectká obrana připadala lidem nedostatečná.¹⁷⁹⁹ Také intenzivnější nasazení sudetoněmeckých vojáků, provázející válku proti Sovětskému svazu, a s tím spojené ztráty lidských životů se na náladě projeví negativně¹⁸⁰⁰ – v neposlední řadě právě z toho důvodu sledovalo mnoho lidí vojenský vývoj na tomto válčišti zvlášť pozorně.¹⁸⁰¹ Lidé velmi bedlivě registrovali župou projíždějící transporty se špatně zaopatřenými raněnými z východní fronty,¹⁸⁰² i hlášení o vysokých ztrátách.¹⁸⁰³

Pozitivní reakce na krátkodobé vojenské úspěchy ani úsilí strany o zvýšenou četnost různých schůzí nemohly nikoho nechat na pochybách, že od r. 1942 nemůže být o nějakém nadšení obyvatelstva pro válku ani řeči.¹⁸⁰⁴ Na neúspěch nacionálněsocialistického působení na náladu lze usuzovat jen z jedné takové poznámky vládního prezidenta v Karlových Varech: proto, aby propaganda „zabírala“, zvali landráti a primátoři z chebského vládního kraje na velké manifestace řečníky ze stranických a armádních kruhů.¹⁸⁰⁵ Lidé důvěřovali propagandě stále méně. Neustále vyjadřovali přání, aby válka skončila, zejména tažení do Sovětského svazu.¹⁸⁰⁶

Nápadné bylo, jak se šířily pověsti¹⁸⁰⁷ a jak jim široké kruhy obyvatelstva evidentně popřávaly sluchu. V říši¹⁸⁰⁸ i v Sudetech se to prokázalo po letu Rudolfa Hesse do Velké Británie: „Právě na Hessově případu – pokud jej bylo možno vůbec zpochybňovat – se ukázalo, jak rychle se šíří ty nejnemožnější fámy a domněnky, jak tedy kvete ona vůdcem vytýkaná německá žvanivost.“¹⁸⁰⁹ Bylo však jen přirozené, že v důsledku bagatelizující nacionálněsocialistické propagandy se šířily nejrůznější pověsti a že se jim také věřilo.¹⁸¹⁰ Lidé, i tak žijící v napětí, senzační události jako právě Hessův případ alarmovaly: případ „všechny soudruhy i soukmenovce přímo ochromil a trvalo pár dní, než nastalo zklidnění“.¹⁸¹¹ Zklamání také působily ohlašované, ale stále neuskutečňované „odvetné údery“ za britské nálety na německá města a rovněž dobytí Alžíru a Maroka spojenci v listopadu 1942.¹⁸¹² Skutečnost, že válečné štěstí se pozvolna přiklání na stranu nepřátel říše, byla až příliš zjevná.

Stabilizující funkci v této situaci měly a na náladu pozitivně působily Hitlerovy projevy. Hluboce prý dojalo jeho „soucítění s vojáky z fronty“ na východě a ještě hloub se „do srdcí všech německých lidí“ vepsal svou „vírou v konečné vítězství“ i upozorněním na těžké problémy, jež před námi stojí, psal opavský vládní prezident v lednu 1942.¹⁸¹³ Takové výroky znějí sice silně nadneseně, ovšem nelze přehlédnout, že Hitlerovy projevy v Sudetech i v říši měly pro důvěru lidí ve vítězství wehrmachtu velký význam.¹⁸¹⁴

Funkce propagandy

Henlein si byl vědom hodnoty, kterou představovala osoba Hitlerova; aby lidi mobilizoval pro válku, opakovaně ve svých veřejných projevech vyzvedával jak vděk, jímž jsou sudetští Němci povinováni za „osvobození“ v roce 1938, tak i počátek nového „času bojů“.¹⁸¹⁵ Rovněž Župní sdružení pro nacionálněsocialistickou propagandu a lidovou osvětu vydalo v listopadu 1939 instrukci, podle níž je třeba „neustále zdůrazňovat vděčnost, již musí Sudetoněmectvo prokazovati vůdci“.¹⁸¹⁶

Příklady takového typu propagandy je možno nalézt na všech stranických úrovních. Tak například okresní vedoucí a vedoucí okresní kanceláře NSV v Děčíně-Podmoklech vyzvali v roce 1941 obyvatelstvo k mimořádné akci, jejímž smyslem bylo předat „vůdci“ dárek k narozeninám. Občany prý záhy navštíví vedoucí základních organizací NSDAP a NSV: „Očekávám, že se nevyloučíte z kolektivu, že se připojíte

a že Váš příspěvek bude skutečnou obětí. Prokážete tím Vůdci svůj díl vděčnosti a zároveň mu v den jeho narozenin pošlete pozdrav.“¹⁸¹⁷ Při oslavách narozenin o rok později promluvil v opavském městském divadle Henlein. Připomněl, „zač mu [Hitlerovi, pozn. autor] vděčí Němec-tvo obecně a Sudetoněmectvo zvláště a jaké závazky z toho pro nás pro všechny vyplývají“.¹⁸¹⁸

Krom tohoto důrazu na vděčnost, již je třeba prokazovat Hitlerovi, usilovala nacistická propaganda a zejména domácí funkcionáři NSDAP o vybudování mýtu vlastního „času bojů“ pro sudetské Němce. Boj proti domnělému útlaku v někdejší ČSR, vynášený v mnoha projevech až do nebes, byl krystalizačním bodem, jež chtěla politika SdP postavit do podobného světla jako boj NSDAP do r. 1933.¹⁸¹⁹ Při každoročních oslavách na upomínku „osvobození“ sudetských Němců 1. října 1938 existovala Sudetům speciálně uzpůsobená varianta masových shromáždění, typických pro nacistickou propagandu.¹⁸²⁰ Na příkladu zprávy ústeckého vládního prezidenta lze inscenaci těchto dní rekonstruovat:

Po tisících a desetitisících nastoupili muži a ženy Sudet – župní vedoucí Konrád Henlein hovořil na masové manifestaci v chomutovské zbrojovce, v Ústí n. L. promlouval na přeplněném náměstí vládní prezident, župní vedoucí h.c. Hans Krebs –, aby ve svaté přísaze propůjčili výraz své neochvějné vděčnosti, věrnosti a ochotě k obětem až do konečného vítězství.¹⁸²¹

Jinak ovšem Henlein ve svých projevech používal většinou stereotypy nacistické propagandy: Už první světová válka byla zápasem mezi dvěma světy, nikoli pouze mezi jednotlivými národy, zvěstoval 30. listopadu 1941 rolníkům v Litoměřicích. „Teď teprve jde o ten skutečný konflikt dvou světových názorů, který může skončit jedině vítězstvím, anebo zničením.“¹⁸²² K prosazování nacionálněsocialistické ideologie obyvatelstvu doporučoval: „A když někdo tento politický postoj a toto politické poznání nemá, pak mu je musíte všemi prostředky vštípit. Tak si nejlépe získáte úctu německého národa a prosadíte se ve svém politickém postoji.“¹⁸²³ Zda taková jadrná slova měla také za úkol dokumentovat politickou spolehlivost, nelze zjistit. Svůj úkol jako válečný propagandista však Henlein plnil v každém případě.

Diskriminace sudetoněmeckých vojáků

Propaganda župního vedení NSDAP Sudety ve vztahu k nezbytné loajalite vůči říši a Hitlerovi se odvíjela na závažném pozadí: kromě záměru vykonávat morální a psychologický nátlak na obyvatelstvo měla být právě v době války posilována idea „národního společenství“, k němuž od října 1938 náleželi i sudetští Němci. V souvislosti s politickými náladami se totiž opět začaly projevovat neshody mezi sudetskými a říšskými Němci, popsané už v kapitole o procesu podřizování jednotné linie. Na pováženou bylo to, že si tyto neshody našly cestu i do řad wehrmachtu, který mnoho sudetských Němců posuzovalo před válkou pozitivně, v neposlední řadě kvůli „osvobození“ v říjnu 1938.¹⁸²⁴

Jak se začalo velice záhy ukazovat, vojáci sudetoněmeckého (i rakouského) původu byli často vystaveni zlomyslnosti říšskoněmeckých kamarádů. Už 21. března vydal von Brauchitsch svým důstojníkům rozkaz, podle kterého měli „těmi nejostřejšími prostředky“ zasahovat proti ostouzení a šikanám rakouských a sudetoněmeckých vojáků.¹⁸²⁵ Pokyn vrchního velitele pozemních sil však zřejmě nebyl respektován, neboť během války se kupily stížnosti na špatné zacházení se sudetoněmeckými příslušníky wehrmachtu. Ti během dovolených vypravovali o svých zážitcích, jak v březnu 1941 informovalo župní vedení:

Od našich vojáků na dovolené velmi často slyšíme, že se s nimi coby se sudetskými Němci zachází jako s nemilou přítěží. Vojáci jsou ve svých výrocích o této skutečnosti velice zdrženliví, takže nemáme nic v ruce, nemáme žádný konkrétní materiál tohoto druhu. Skutečností však je, že na zacházení, s nímž se setkávají právě jako sudetští Němci, si jich stěžuje velmi mnoho. Různí členové strany a soukmenovci z armády uvolnění nebo propuštění se vyslovili v tom smyslu, že se již nikdy nechtějí účastnit práce ve straně, v jejích složkách či přičleněných sdruženích, v armádě je dle jejich slov prý důkladně zbavili veškerého idealismu. Nikdo ze všech těchto lidí neprojevil ochotu zanést své zkušenosti do protokolu, s odůvodněním, že by jim později u jednotky dali co proto.¹⁸²⁶

Rovněž další zprávy svědčí o šikaně, které byli sudetoněmečtí příslušníci armády vystaveni. Zvláštností nebyly výrazy jako „sudetoněmecké svine“, „vy debilové blbí“, „myslíte, že jsme vás osvobozovali jen tak pronic zanic?“ a „za svoje osvobození budete teď cedit krev“.¹⁸²⁷ Špatné nakládání s vojáky zaregistroval dokonce československý exilový tisk.¹⁸²⁸ Vztah mezi říšskými Němci a domácími obyvateli, kvůli nadutému chování mnoha úředníků vyslaných do župy i tak napjatý, se v důsledku ta-

kovýchto událostí ještě více přiosřil. Špatné zacházení s vojáky je dalším důkazem hypotézy, že „národní společenství“, propagované nacistickým vedením, se s ohledem na sudetské Němce a jejich integraci téměř nerealizovalo.

Situace v zásobování

Kromě vojenské situace a stále aktuální otázky o roli sudetských Němců v „národním společenství“ byla během války významným faktorem náklady otázka zásobování. Začátek války připadl právě do doby, kdy začínalo být pomalu patrné zotavování sudetoněmeckého hospodářství. Zavedení přidělu důležitého zboží, jako oděvů a bot, bylo v tom smyslu těžkou ranou:

Sudetští Němci zdaleka nedosahují životní úrovně staré říše. Po prvním produktivním létě a podzimu bylo především venkovské obyvatelstvo s to poprvé se zaopatřit nezbytným oblečením. Proto jsou pronikavá opatření v regulaci tkanin a obuvi pocítována jako příliš tvrdá a nespravedlivá.¹⁸²⁹

Zavedení listků a s tím spojená regulace zásobování potravinami pro spotřebitele vedly naopak k tomu, že zcela skončila krize, ještě v létě tak akutní. Toto opatření bylo proto hodnoceno pozitivně.¹⁸³⁰

Z týdenních zpráv župního vedení za rok 1939 vyplývá, že zásobování potravinami v prvních válečných měsících bylo zajištěno bez větších problémů. Eventuální výpadky vyrovnávaly úřady dodávkami z říše.¹⁸³¹ Na tom se podle všeho mnoho nezměnilo ani v následujícím roce.¹⁸³²

Během roku 1941 se situace v zásobování sice trochu zhoršila, zprávy se však shodují v tom, že do počátku roku 1942 zůstávala celkově stabilní a jen čas od času ji narušil nedostatek některého zboží způsobený obtížemi v dopravě.¹⁸³³ Tento stav se však v průběhu roku 1942 radikálně změnil. Nepříznivě se na náladě projevilo už oznámení o zamýšleném krácení přidělu především mouky a chleba.¹⁸³⁴ Vzhledem k tomu, že sudetoněmečtí dělníci měli na rozdíl od svých kolegů v ostatních částech říše jen málokde k dispozici závodní kuchyně a jídlo si brali s sebou do práce z domova, ztlačně se projevilo už velmi malé snížení přidělu.¹⁸³⁵

Zprávy karlovarského vládního prezidenta od poloviny roku stále náležitěji upozorňují na souvislost mezi situací v zásobování a náladou. V dubnu 1942 hlásil, že nespokojenost kvůli snižování dávek potravin

roste; projevuje se to „nervózní podrážděností a vyslovenou nezdvořilostí mezi soukmenovci navzájem, dále důvěřivou vnímavostí vůči neudržitelným fámám a lehkomyšlným a neuváženým jejich šířením“ a má za následek „kolísání nálad“.¹⁸³⁶ I když situace v oblasti politických názorů je stabilní, píše vládní prezident, je třeba varovat před důsledky nedostatečného zásobování.

Tatáž otázka zaujímalá důležité místo v jeho zprávách i o dva měsíce později.¹⁸³⁷ Jen pokud bude zboží rozdělováno promyšleně a především „účelně, celoplošně a spravedlivě“, bude možno „překonat tu a tam [...] se projevující únavu z války“.¹⁸³⁸ V dubnu provedené restriktce potravinových přidělů se negativně projevily i v obou ostatních vládních krajích.¹⁸³⁹ Na zhoršování nálady z důvodu nedostatečně řešené otázky výživy upozorňují i zprávy z dalších německých oblastí.¹⁸⁴⁰ Jakmile byly v září 1942 přiděly opět zvýšeny, nálada se zase vylepšila.¹⁸⁴¹

Sociální situace

Jestliže zásobování potravinami a zbožím se ještě dalo srovnat se situací na ostatních územích říše, pak napjatá sociální situace zejména mnoha dělníků byla i během války nadále typická pro říšskou župu Sudety. Kvůli válce byly zmrazeny mzdy,¹⁸⁴² a hrozilo nebezpečí, že špatná situace mnoha lidí se ještě přiostrší: „Všude zaznívají stížnosti na nepoměr mezi cenami a mzdami. Zatímco zmrazení mezd [...] se celkem důsledně dodržuje, zmrazení cen se už dávno v této formě neprojevuje.“¹⁸⁴³ Rovněž sedláci si stěžovali na rozdíly mezi výnosy a vyššími cenami za stroje a další zboží.¹⁸⁴⁴ Vyšší velitelství branné moci v branném okruhu XIII (Norimberk) upozorňovalo na tento vývoj župní vedení a zdůrazňovalo, že proto je hospodářská situace na venkově velmi špatná.¹⁸⁴⁵

Sudetská župa záhy platila za jednu z nejdražších v říši. Zvyšování cen se sice na náladě projevovalo všude v říši,¹⁸⁴⁶ ovšem v Sudetech panovala v důsledku specifických hospodářských problémů zvláštní situace. Cenový referát říšského místodržitele 18. března 1940 psal, že je neustále třeba zasahovat, aby nebyl ohrožen sociální smír. Nařídil například snížit ceny určitých potravin, aby se ulehčilo především dělníkům.¹⁸⁴⁷ Vládní prezident Sebekovsky byl toho názoru, že mnoho rodin nemůže se mzdami vyjít ani „při nejlepší vůli“.¹⁸⁴⁸ Stále znovu se ozývaly stížnosti na znevýhodňování v hospodářské a sociální oblasti oproti říšským Němcům. Hrubé mzdy v mnoha průmyslových i živnostenských sférách se v Sudetech ještě v září 1942 pohybovaly pod říšským

průměrem, v některých případech byly rozdíly dokonce podstatné.¹⁸⁴⁹ Mnoho dělníků si stěžovalo nejen na vyšší příspěvky do fondu pro podporu v nezaměstnanosti, ale i na nižší sazby rodinných a dětských příspěvků než v ostatních částech říše.¹⁸⁵⁰ Podle hlášení SD ze 6. dubna 1940 reagovali dělníci rozezněně poté, co bylo oznámeno zvýšení příspěvků na podporu v nezaměstnanosti a časopis SS *Das Schwarze Korps* jako příklad chystané srážky ze mzdy uvedl říšskoněmeckou průměrnou mzdu, která byla podstatně vyšší než většina mezd v župě.¹⁸⁵¹

Otázka mezd tak zůstávala velice citlivým tématem i během války. Župní vedoucí Henlein byl toho názoru, že právě ve vyjádřeních o této otázce musí být strana velmi opatrná. Mzdová a cenová hladina musí zůstat stabilní a ke zvyšování mezd lze přistoupit jen při odpovídajícím zvýšení výkonu, psal v srpnu 1940. Výjimky lze připustit jen pro „zmírnění tvrdosti a k nápravě nepřijatelné nepřiměřenosti v jednotlivých případech“. Diskusi o mzdové politice považoval za nežádoucí:

Ve válce jest uchování klidu na pracovišti nejvyšším sociálněpolitickým zákonem, jemuž se musejí podříditi vedoucí i osazenstva podniků a jehož musejí šetřiti především též orgány a organizace mimo podnik. [...] Očekávám, že u vědomí naznačených obtíží spojených s mzdovými problémy nebude napříště docházet k přetřásání této otázky před zaměstnanci, a zejména k unáhlených příslibům ani k povzbuzování mzdových požadavků.¹⁸⁵²

Henlein a Donnevert¹⁸⁵³ tím nařídili okresním vedoucím mlčení, protože někteří funkcionáři nejspíš dávali nespokojeným pracovním kolektivům ukvapené sliby. Měl být zachován klid a osvětová stranická práce se měla soustředit na to, aby se do popředí dostávalo zvyšování produktivity. Tak jako vždycky se župní vedoucí uchýlil k obrátům nacionálně-socialistické propagandy a odkazoval lidi na dobu po válce:

Vítězství německých zbraní je nejjistější zárukou toho, že racionalizační opatření, jež jsem inicioval, povedou spolu se zvyšováním výkonu všech pracujících v sudetoněmeckém hospodářství k cíli – ke zvyšování životní úrovně.¹⁸⁵⁴

Tento slib dal ve veřejných projevech roku 1940 hned vícekrát a rozdával i ujištění o tom, jak mu Hitler přislíbil, že po válce bude hospodářské ozdravení sudetské župy jedním z naléhavých cílů.¹⁸⁵⁵ Podle jedné zprávy generálního státního zástupce taková vyjádření působí na většinu li-

dí uklidňujícím způsobem a kritiky zbavují možnosti vypouštět do světa fámy.¹⁸⁵⁶ Často vyslovovanou touhu po brzkém konci války lze tedy vysvětlit i tím, že zlepšení sociální situace se očekávalo až s mírem.¹⁸⁵⁷ A že změna byla velmi naléhavá, v tom se příslušné skupiny obyvatelstva se župním vedením shodovaly.

Pro málokterou sociální oblast platilo toto zjištění tak bezvýhradně jako pro trh s byty. Říšská župa Sudety byla sice zpočátku vyňata ze všeobecné stavební uzávěry, která vstoupila v platnost na počátku války, jenže plány na výstavbu obytných celků nemohly být kvůli nedostatku materiálu v plánovaném rozsahu realizovány.¹⁸⁵⁸ Navíc mnoho někdejších pracovníků ze stavebnictví bylo nyní zaměstnáno ve zbrojním průmyslu. Ze situačních zpráv příslušných úředníků při úřadu vládního prezidenta v Karlových Varech vysvítá, že situace mnoha lidí byla zoufalá; úředníci spolu se starosty byli svědky „neutěšených scén“.¹⁸⁵⁹ V roce 1940 se situace nezlepšila, naopak se ještě zhoršila; není možno mluvit o „bytové tísní“, nýbrž je nutno hovořit o „bytové trýzni“, sdělovalo župní vedení v září 1940 do Berlína:

Není zrovna lichotivé, že soukmenovci musejí přebývat v týchž ubohých útulcích, po kterých vedoucí činitelé SdP vodili dříve cizince, aby jim předvedli, jaká panuje mezi sudetskými Němci sociální nouze.¹⁸⁶⁰

Na těchto poměrech,¹⁸⁶¹ jež byly mimo jiné důsledkem zesíleného přílivu říšskoněmeckých stranických funkcionářů a úředníků do župy a rovněž důsledkem stoupající porodnosti,¹⁸⁶² nic nezměnil ani válečný plán výstavby, schválený ještě téhož roku.

Ličení odpovědných osob znějí dramaticky. Například chebský primátor Donneverta žádal, aby program poválečné výstavby městských bytů byl označen stupněm naléhavosti číslo 1. Dvě třetiny bytů prý zdaleka nedosahují nejmenší výměry, která by rodině náležela. Z hygienických důvodů muselo být podle starosty prakticky vyklizeno 269 suterénních bytů, 500 bytů by bylo možno označit za byty zcela nevyhovující. Město zároveň registruje 1 722 žadatele o byt, kteří se museli nastěhovat do podnájmu. Po válce bude zcela nezbytný program okamžité výstavby, bude se muset postavit nejméně 1 500 bytů.¹⁸⁶³

Neuspokojivá situace na trhu s byty pochopitelně rovněž ovlivňovala stav nálady. Generální zmocněnec pro usměrňování aktivit ve stavebnictví zvýhodnil sudetskou župu mimořádným programem sociální bytové výstavby zahrnující příslib celkem 6 000 bytových jednotek.¹⁸⁶⁴ Tato státní opatření ovšem postupovala příliš pomalu, soukromá bytová vý-

stavba se záhy zhroutila úplně.¹⁸⁶⁵ Henlein v zimě 1942/43 inicioval akci k vyklizení „bytových prostorů nesloužících svému účelu“, ovšem výsledek byl chabý: do 1. února 1943 bylo uvolněno jen 2 059 bytů a 231 nebytových prostorů.¹⁸⁶⁶

Všechna tato opatření byla jen kapkou v moři; Donnevert v březnu 1943 hlásil do Berlína 20 500 přeplněných bytů, 5 228 zchátralých bytů, určených ke zbourání a 4 466 obsazených nouzových bytů.¹⁸⁶⁷ Podle jeho údajů chybělo v župě 47 444 bytů. O měsíc později byly ve Věstníku nařízení pro říšskou župu Sudety oznámeny stovky měst a obcí, v nichž panuje nouze o byty. Bylo mezi nimi i všech pět statutárních měst v župě.¹⁸⁶⁸ V souvislosti s touto situací se vznítilo další ohnisko konfliktů mezi říšskými a sudetskými Němci, protože úředníků přeložených do župy se bytová nouze vzhledem k jejich lepší materiální situaci prakticky vůbec nedotkla. Zdá se také, že si byty vzájemně dohazovali.¹⁸⁶⁹ Je tedy nasnadě, že otázky bytové nouze a vývoje mezd mnoho sudetských Němců eminentně zajímaly. Okresní vedoucí z Nového Jičína se proto už v září 1940 domníval, že shledává jistou divergenci mezi politickou a sociální náladou: „Úhrnem by se dalo říci, že nálada v politickém ohledu je dobrá, v ohledu hospodářském naopak krajně stísňená.“¹⁸⁷⁰

2. OD STALINGRADU PO ZŘÍZENÍ VOLKSSTURMU

Průběh války a nálada

Nálada v politické oblasti, kterou lze v prvních válečných letech označit až na drobné výkyvy za stabilní a klidnou, se v roce 1943 změnila. Stejně jako v celé říši to byl důsledek německé porážky u Stalingradu.¹⁸⁷¹

Mostecký okresní vedoucí v zimě 1942/43 zaznamenal:

Stalingrad na náladu těžce doléhá. [...] Jinak je nyní značně napadána naše propaganda. Kritizuje se Goebbelsova propaganda, protože je příliš příkrášlená, jednostranná a neodpovídající skutečnosti. Nemělo by se všechno malovat narůžovo, když situace je ve skutečnosti zcela jiná, protože by velmi brzy mohla utrpět důvěra obyvatelstva ve veškeré [sic] zpravodajství.¹⁸⁷²

Nálada obyvatelstva se po Stalingradu už nevzpamatovala. Mnoho lidí navíc pocítovalo mohutné spojenecké nálety na německá města jako varovný příznak slabosti wehrmachtu a luftwaffe; opakovaně se dožadovali „odplaty“, jak ji sliboval Hitler.¹⁸⁷³ Druhého srpna 1943 generální státní zástupce v Litoměřicích psal, že nálada dospěla „k bodu mrazu“, a 21. září, že „touha po míru“ na počátku pátého válečného roku velmi zesílila.¹⁸⁷⁴ Taková konstatování lze roku 1943 číst v mnoha zprávách různého původu.¹⁸⁷⁵ Ašské okresní vedení hlásilo:

Množí se zprávy o výrocích soukmenovců týkajících se pravděpodobnosti nešťastného konce války. Lze však konstatovat, že takové výroky se setkávají s rozhořčením a odmítnutím. Už ta okolnost, že jsou registrovány a že se o nich v odmítavém rozrušení hovoří, poukazuje na to, že jde o nápadné, ojedinělé jevy.

Zároveň však dávalo na uvážení: „Válka nabyla takových dimenzí, jaké velká část obyvatelstva nedokáže psychologicky zvládnout.“¹⁸⁷⁶

Dá se za této pro Německou říši špatné vojenské situace válka vůbec ještě vyhrát, tázali se i v opavském vládním kraji.¹⁸⁷⁷ Lidé si byli velmi dobře vědomi velkého vojenského potenciálu obou protivníků, Sovětského svazu a Spojených států¹⁸⁷⁸ – porážka v severní Africe v květnu, vylodění spojenců na Sicílii v červenci roku 1943 a Jobovy zvěsti z východní fronty jedna za druhou nedávaly tušit nic dobrého. S kritikou obyvatelstva se stejně jako v říši setkala především „zrada“ bývalého náčelníka generálního štábu italské armády Pietra Badoglia a svržení Mussoliniho. V podtónu všech vyjádření zaznívalo přesvědčení, že už za první světové války nebylo na Italy žádné spolehnutí. Rovněž na ostatních německých územích bylo i v této dílčí otázce možno pozorovat týž způsob uvažování.¹⁸⁷⁹

Hitlerovy a Goebbelsovy projevy v prosinci 1943 navíc daly sudetským Němcům jasně najevo, že v brzký konec války nemohou doufat a že od nich budou ještě žádány velké oběti: „Tato jistota vede k tomu, že i mnoho vstřícných soukmenovců začíná pocítovat únavu. Důsledkem je stále se šířící podrážděnost a částečně i vnímavost pro nepříznivé zprávy.“¹⁸⁸⁰ Deník *Zeit* na únavu obyvatelstva z války reagoval články nabádajícími k vytrvalosti,¹⁸⁸¹ Henlein a další sudetoněmečtí funkcionáři jako Krebs se uchylovali k starým známým floskulím o vděčnosti a věrnosti „vůdci“ a říši.¹⁸⁸² Projevy Adolfa Hitlera však v sobě ještě skrývaly jistou přitažlivost.¹⁸⁸³

Pokud bychom se pokoušeli znázornit vývoj nálady graficky, pak by

křivka směřovala stále dolů. Časem se začaly objevovat zvěsti, že právě mezi sudetoněmeckými vojáky jsou zvláště vysoké ztráty.¹⁸⁸⁴ Situaci v lednu 1944 charakterizovala vysoká nervozita, „stav nejvyššího napětí a rozrušení“, jak se vyjádřil ústecký vládní prezident. Mezi lidmi je patrná nervozita a náladu nelze označit „v žádném případě za dobrou“.¹⁸⁸⁵ Někteří lidé si podle všeho začali zvykat na špatné zprávy, jak lze mít za to například z jednoho postřehu generálního státního zástupce v Litoměřicích:

Nyní, když se ohromné materiálové řeže z Východu stále více blíží k hranicím Generálního gouvernementu a námi obsazených bývalých baltských států a když zuří teroristické nálety, leckterou zprávu, jež by jindy vyvolala vzrušení a nejhorší obavy, přijímají lidé lhostejně.¹⁸⁸⁶

Přikrašlující propaganda je však hodnocena v každém případě negativně, s ohlasem se prý naopak setkávají otevřená slova, jako například ta, jež zaznívají v projevech Hitlerových a Goebbelsových.

Psychický tlak byl nepřehlédnutelný. V tom smyslu mnoho sudetských Němců posuzovalo invazi spojenců do Normandie v červnu 1944 spíše pozitivně, protože vnesla uvolnění do napjaté atmosféry. Patrně v ní spatřovali spíš naději na obrat ve prospěch Německa, méně už ohrožení. Tento názor se začal ozývat už před vyložením spojenců a byl zaregistrován i v jiných oblastech říše.¹⁸⁸⁷ Když však spojenci pronikali stále dál, reagovalo obyvatelstvo „poděšeně“¹⁸⁸⁸ a na mnoha místech se do oběhu opět dostávaly zprávy o špatné vojenské situaci. Podle zpráv SD začal sudetské Němce záhy víc než situace na západě znepokojovat postup Rudé armády a zejména blížící se východní frontu vnímali jako „smrtelné nebezpečí“.¹⁸⁸⁹ V takovém kontextu se zdá být pochopitelné jedno hlášení SD ze srpna 1944, které informuje o dominujícím zájmu na realizaci totálního válečného nasazení, ve snaze odvrátit vojenské nebezpečí. Objevily se prý však pochybnosti, že vzhledem k situaci by mohlo být už pozdě.¹⁸⁹⁰

V této souvislosti je významná skutečnost, že bombardování bylo v sudetské župě vzácností.¹⁸⁹¹ Statistika vrchního velení branné moci znamenala k 1. lednu 1945 ve srovnání s ostatním říšským územím poměrně nepatrné škody. V ústeckém vládním kraji bylo dosud těžce poškozeno anebo zničeno jen 831 budov, v chebském vládním kraji 120, v opavském 56.¹⁸⁹² Cílem leteckých útoků byla především rafinérie v Záluží u Mostu.¹⁸⁹³ Většina sudetských Němců tak byla na rozdíl od obyvatel říše ušetřena vysilujícího plošného bombardování. Tento relativně

bezpečný život snad mohl u mnoha lidí způsobit odlišný postoj k válce i naděje ve vojenský obrat.

Třebaže mnoho pisatelů zpráv neustále vyzvedává smysl pro povinnost a vůli po vítězství,¹⁸⁹⁴ lze téměř z každé zprávy z let 1944 a 1945 vyčíst sklíčenost. Příznačný je postřeh okresního vedoucího NSDAP z České Lípy ze září 1944, že „německému pozdravu se nyní obecně nedostává svižnosti“.¹⁸⁹⁵ Jak zaregistroval SD, obyvatelstvo propadalo skepsi a pochybovalo i o ohlášených odvetných zbraních, které sliboval „Vůdce“.¹⁸⁹⁶ Zástupce vládního prezidenta v Karlových Varech Karl Müller za měsíce říjen a listopad 1944 referoval: „Německý národ se neodává žádným iluzím o momentální válečné situaci, všeobecně je posuzována jako velmi vážná.“¹⁸⁹⁷ Hans Krebs psal: „Co do počtu není málo takových hlasů, jež dávají najevo, že soukmenovci by se spokojili se suchým chlebem a solí, jen kdyby o těchto Vánocích zněly zvony vítězství.“¹⁸⁹⁸

Situace v zásobování

Zatímco z fronty přicházely stále horší zprávy, situace v zásobování potravinami nezavdávala od doby potíží v roce 1942 mnoho příčin ke stížnostem. Pravidelně se sice nedostávalo různého zboží – především ovoce a zeleniny –, ale zásobování zůstávalo celkově stabilní.¹⁸⁹⁹ Lze to odůvodnit tím, že přidělové předpisy byly v říšské župě Sudety dodržovány zvláště přísně. Příznačné je v té souvislosti hlášení okresního vedení v Mostě z léta 1942: po poznámce o dobré sudetoněmecké morálce a o tom, že tam se vši vážností zachovávají válečná ustanovení i zásobovací předpisy, následuje poznámka, že tomu tak není všude v říši; v župě je prý častý názor, že sudetský Němec na to všechno doplácí, zatímco ostatní si žijí lépe.¹⁹⁰⁰

Toto vyjádření se shoduje s dalšími hlášeními. Nový prezident vrchního zemského soudu v Litoměřicích, přeložený do župy před koncem války, sice 5. prosince 1944 rovněž informoval o „vážné“ náladě obyvatelstva, ale zdůrazňoval ochotu přinést pro „konečné vítězství“ oběti. To je podle jeho slov rozdíl oproti bamberskému okresu, v němž působil předtím.¹⁹⁰¹ Někteří z lidí evakuovaných do sudetské župy z oblastí říše ohrožených bombardováním si podle všeho dělali z přísného do držování přidělových předpisů legraci a označovali župu jako „Suchety“. U nich doma, v župě Jižní Vestfálsko, je prý možno nakupovat u sedláka bez problémů.¹⁹⁰² Takové náznaky volnější praxe v uplatňování předpisů v jiných částech říše byly olejem do ohně pro ty, kdo

i tak měli za to, že sudetští Němci jsou vůči říšským Němcům zkracováni. Ve svém názoru utvrzeni se cítili být zejména krátce před koncem války, když o nedbalejší aplikaci předpisů mluvili i uprchlíci z Východních Prus a ze Slezska; mnoho sudetských Němců se tehdy cítilo být podvedeno.¹⁹⁰³

Právě oni totiž museli přinášet zvlášť veliké oběti: nejpozději od roku 1943 se začal projevovat specifický problém jejich župy – materiální vybavení obyvatel pro válečné účely bylo nuznější než v mnoha jiných oblastech říše. Opavský vládní prezident ohledně dodávek textilií za duben 1943 hlásil:

Přidělené kontingenty jsou zcela nedostatečné už z toho důvodu, že německé obyvatelstvo až do připojení k říši nemělo po 20 let v důsledku nezaměstnanosti a nízkých výdělků možnost pořídit si jakoukoli, byť malou zásobu.¹⁹⁰⁴

Rovněž vládní prezident v Karlových Varech zdůrazňoval, že nedostatečné zásobování textilem postihuje zejména sudetské Němce.¹⁹⁰⁵ Za listopad 1943 hlásil:

Na hospodářských úřadech se odehrávají drásavé scény, protože lístky na zimní oděvy a boty, na nábytek, na železářské zboží a všechny ostatní předměty denní potřeby ani zdaleka nepostačují a nemohou být uspokojeny ani nejnaléhavější požadavky.¹⁹⁰⁶

Také pro opavského vládního prezidenta byla tato situace hlavní příčinou „ztráty nálady“.¹⁹⁰⁷

Totální válka

Bez ohledu na špatnou hospodářskou a sociální výchozí pozici zachvátila „totální válka“, propagovaná nacistickým vedením, v celé své šíři říšskou župu Sudety. „Pověřencem župního vedoucího a říšského komisaře obrany pro realizaci totálního válečného nasazení“ ustanovil Henlein župního hospodářského poradce Richtera. Župní vedení tak jako vždy usilovalo o to, aby své úkoly ve službě říši plnilo „příkladně“. Podle Hermanna Neuburga byla opatření směřující k totálnímu válečnému nasazení „na rozdíl od ostatních žup“ prováděna na jaře 1943 v Sudetech „se zvláštní důsledností a výlučností“.¹⁹⁰⁸ V hospodářské orientaci na

zbrojní produkci nebral prý Henlein ohled na to, zda například textilní průmysl bude po válce možno opět vybudovat.

Odstavování takzvaných „závodů nedůležitých pro válku“ – k nim patřily právě textilní závody – vyvolávalo protesty postižených podnikatelů.¹⁹⁰⁹ Vyslovovali podezření, že akce odstavování nejsou na ostatních německých územích prováděny zdaleka tak důkladně jako v župě.¹⁹¹⁰ I když opatření narážela na odpor všude v říši,¹⁹¹¹ toto podezření nebylo vzhledem ke smyslu sudetoněmeckého župního vedení pro odpovědnost neopodstatněné. Někteří majitelé podniků a podnikatelé vyslovovali obavy, že vyřazení menších, středostavovských živnostenských závodů je záměrné.¹⁹¹² Jak se zmiňuje opavské zbrojní velení v květnu 1943, pracovníci pověřeni těmito akcemi byli „osočováni“.¹⁹¹³ Odstavení některých podniků vzbudilo nevoli i mezi obyvatelstvem, očividně v důsledku neúnosnosti mnoha rozhodnutí.¹⁹¹⁴

Bezpečná poloha Čech a Moravy uspíšila proměnu orientace ze spotřebního průmyslu, typického pro župu, v průmysl strojírenský. Přesuny zbrojních podniků z oblastí ohrožených bombardováním nabývaly netušených rozměrů. Jen od 1. ledna 1943 do 5. května 1944 přesunuly říšské úřady do župy celkem 517 podniků o celkové ploše 1 130 953 m². V čele byl ústecký vládní kraj s 288 přesunutými podniky, vládní kraje Opava a Cheb následovaly se 120, respektive 109 podniky.¹⁹¹⁵ Podle Neuburga byly pro akci uchystány celkem asi dva miliony metrů čtverečních; bylo nutno vyklidit tovární provozy, zařídit bydlení. Aby bylo přesuny možno koordinovat, ustavil Henlein ze své funkce říšského komisaře pro obranu vlastní pracovní štáb.¹⁹¹⁶ Záhy se rozšířil výrok o Sudetech jako o „protiletectkém krytu říše“. Přípravy na přeložení berlínských říšských úřadů do župy však přiměly k důraznému protestu i ústeckého vládního prezidenta Krebse, jenž si jinak v kritice příliš neřivil. „Také já jsem toho názoru, že sudetská župa v poměru k ostatním župám a zemím svou povinnost i v tomto směru absolutně ale absolutně splnila, a v tomto okamžiku už víc než dostatečně.“¹⁹¹⁷

Totální válka zasáhla každou sféru veřejného života. Ve zbrojních závodech pracovaly nyní především ženy. Prezident zemského pracovního úřadu Sudety v prosinci 1943 hlásil, že v župě je zaměstnáno asi 1 050 000 lidí (včetně válečných zajatců a cizinců). Ve srovnání s rokem 1939 napočítal pracovních sil o 39 000 mužů méně a o 120 000 žen více.¹⁹¹⁸ V závodech, které pracovaly na zakázkách pro wehrmacht, platila pro muže norma 60 pracovních hodin týdně, pro ženy 53 až 55 hodin. Vzhledem k vystupňování „totálního válečného nasazení“, požadovanému berlínským vedením, měla prověřování nepostradatelnosti na pracovišti a pro

vádění pracovního nasazení v létě 1944 na starosti jedna župní komise a několik komisí okresních. Byl nařízen mimo jiné zákaz dovolených, nasazení dívek do zbrojních podniků a rozšíření domácí válečné malovýroby.¹⁹¹⁹ Henlein opakovaně požadoval posílení zbrojní produkce a intervenoval v této záležitosti i osobně. Naléhal například na dodržování berlínských příkazů ke zvýšení produkce.¹⁹²⁰

Totální válka však nepřinášela obyvatelstvu zvýšené zatížení jen v souvislosti s pracovním nasazením. Vzhledem k nepříznivému vývoji války k tomu přistupovala vojenská služba pro mladistvé a pro starší muže ve věku mezi 16 a 60 lety, aby v případě hrozícího útoku na území říše bylo možno nasadit poslední rezervy. Dvacátého devátého září 1944 ustanovil Henlein svým zmocněncem pro zformování volkssturmu obergruppenführera SA Franze Maye.¹⁹²¹ Podle Neuburgovy výpovědi bylo v župě podchyceno na 300 000 chlapců a starších mužů.¹⁹²² V říjnu 1944 pracovalo kromě toho už 5 000 sudetských Němců na stavbě opevnění v Horním Slezsku; tamější župní vedoucí Fritz Bracht si vyžádal dalších 5 000, které Henlein stáhl z okresů Opava a Ústí n. L.¹⁹²³

Lidé evakuovaní před bombardováním,
váleční zajatci a zahraniční dělníci

Dalším přímým důsledkem války byla proměna obyvatelské struktury v sudetské župě. Říšské úřady tam od jara 1943 umísťovaly obyvatele z oblastí ohrožených bombardováním. V úsilí zvýšit ochotu sudetských Němců pomoci apelovala župní propagandistická kancelář na jejich soucit: „Při propagandistickém zpracování velikých obětí z oblastí vystavených náletům je nutno neustále poukazovati na to, že sudetská župa je vzhledem ke své příznivé poloze dvojnásob povinována dáti se do služeb zesíleného proudu dětí uchylujících se do ozdravoven a péče o lidi, kteří utrpěli bombardováním,“¹⁹²⁴ pravilo se v mimořádném pokynu z 5. dubna 1943. V další instrukci kancelář připomínala solidaritu říšských Němců vůči sudetoněmeckým uprchlíkům před rokem 1938.¹⁹²⁵ Do února následujícího roku bylo podle Henleina vzdor naprostému nedostatku času na přípravu umístěno na 60 000 osob.¹⁹²⁶ Dvacátého pátého prosince 1944 dosáhl podle údajů SD počet lidí evakuovaných do župy a prchajících před válečnými událostmi asi 239 000.¹⁹²⁷

Už tak velká bytová tíseň se v důsledku tohoto přílivu ještě prohloubila, nadšení pro tuto akci tedy už jen z tohoto důvodu nepřekročilo jisté meze.¹⁹²⁸ Mnoho sudetských Němců muselo evakuované lidi ubytovávat

u sebe doma, což nezřídka vedlo ke konfliktům. Z politických situačních zpráv stranických míst i státních úřadů vyplývá, že mezi potřebami a válečnými zkušenostmi sudetských Němců a obyvatel ostatních říšských oblastí existovaly značné rozdíly. Tak například opavský vládní prezident se už ve svém hlášení za červen roku 1943 zmiňoval o problémech v soužití evakuovaných, kteří si stěžovali na skrovné bytové podmínky a nízké příděly potravin, a sudetských Němců, kteří byli zvyklí na skromnější způsob života. Konflikty měly podle vládního prezidenta nežádoucí účinky na náladu obyvatelstva.¹⁹²⁹ Jsou sice k dispozici i hlášení, která dokládají dobré soužití, ale předsudky nepochybně existovaly na obou stranách.

Na strukturu obyvatelstva župy mělo vliv rovněž nasazení zahraničních dělníků a válečných zajatců ve zbrojním průmyslu. Na jaře 1944 v něm bylo zaměstnáno celkem 232 131 zahraničních dělníků a 69 580 válečných zajatců. Ze zahraničních dělníků byli kromě protektorátních příslušníků početně nejsilněji zastoupeni především Rusové (48 808), Bělorusové (43 686) a Francouzi (19 346), válečných zajatců měli největší podíl Rusové (26 918) a Francouzi (20 041).¹⁹³⁰ Většina z těchto lidí byla nasazena v průmyslu; velká část z nich pracovala například v rafinerii v Záluží.¹⁹³¹

Češi a Němci před koncem války

Napětí mezi Čechy a Němci se v důsledku pracovního nasazení Čechů z Protektorátu před koncem války ještě vystupňovalo. Právě Češi, domnívaly se státní úřady a stranické orgány, mají k Němcům zvlášť nepřátelský postoj. Vládní prezident z Karlových Varů v situační zprávě za květen 1943 hlásil: „Obyvatelstvo se v důsledku pobytu mnoha Čechů v kraji cítí stísněně, vzpomínka na útrapy v čase bojů je příliš živá.“¹⁹³² Obyvatelstvo předpokládalo, pokračoval prezident, že připojením k říši se od Čechů osvobodilo, jenže oni jsou ve velkém počtu zase zde.¹⁹³³

Obavy z české rebelie se zvýšily po slovenském povstání 29. srpna 1944 – někteří z říšskoněmeckých evakuovaných v té době župu z opatrnosti dokonce opustili.¹⁹³⁴ To, že nervozita obyvatelstva se stupňovala, dokládají i sdělení expozitury říšského ministerstva propagandy v Sudetech ze 6. září 1944:

Zprávy o nepokojích a povstáních propukajících všude na obsazených územích, pronikání zvěstí o ukrutnostech páchaných na Němcích na

Slovensku i znalost české záludnosti, krutosti a brutality, draze vykoupené 20letou porobou, i tradiční české nenávisti vůči všemu německému ještě více zatěžují nervy lidí v naší župě. Úzkost je patrná zejména mezi ženami.¹⁹³⁵

Pokud tyto zprávy německých úředních míst odpovídají skutečnosti, pak se k požadavkům na tvrdší zacházení s Čechy přidával i strach z pomsty. „Čechům a cizozemcům“ nemají už být činěny žádné ústupky, „jednohlasně“ se prý vyžaduje zabavení rozhlasových přijímačů. Dále prý lidé volají po tvrdých policejních opatřeních proti provokujícím Čechům, i pokyn policii, aby ve večerních hodinách čistila ulice a veřejná prostranství od debatujících Čechů, popřípadě aby tyto skupinky rozptylovala. Kolovaly zvěsti o nadcházejícím povstání v Praze. Župní propagandistická kancelář uzavřela svou zprávu ze září 1944 požadavkem ozbrojit německé muže.¹⁹³⁶

V takové situaci pojalý části německého obyvatelstva volkssturm jako vítanou ochranu před menšinou; kladný postoj k volkssturm kontrastuje s poznatky z mnoha jiných částí říše.¹⁹³⁷ Prezident vrchního zemského soudu v Litoměřicích to odůvodňoval takto:

Právě ze zkušeností staletých národnostních bojů a ze zážitků posledních desetiletí tu lidé vědí, co by znamenal návrat cizovlády – *soudobé události jsou ostatně vůbec chápány především z hlediska zachování národní svébytnosti*. Založení volkssturm vyvolalo proto v sudetské župě zvláště velké uspokojení, v němž je v první řadě spatřován účinný bojový nástroj proti případným projevům českého násilí.¹⁹³⁸

Generální státní zástupce v Litoměřicích sděloval rovněž, že výzva ke vstupu do volkssturm byla uvítána „rovněž jako možnost utvořit záze-
mí proti českému nebezpečí“.¹⁹³⁹ Existovala však i opačná reakce odvra-
tu od režimu, jak dokládá hlášení landráta ze Stříbra:

Měli jsme příležitost učiniti zkušenost, že mnozí soukmenovci v obcích při jazykové hranici a v místech jazykově smíšených už neradi vystupují na veřejnosti jako funkcionáři a pokoušejí se distancovat se především od strany.¹⁹⁴⁰

Henlein a Frank kromě toho podněcovali strach obyvatelstva z možných následků německé porážky. Tak například státní ministr v novinách *Neuer Tag* 1. října 1944 psal o plánech československé exilové vlády v Londýně

na vysídlení dvou milionů sudetských Němců: „Nepřítel nechť ví, že pokud budou o každou píď své užší vlasti fanaticky bojovat až do posledního dechu a do poslední kulky.“¹⁹⁴¹ V říjnu 1944 hovořil Henlein na jedné manifestaci o tom, že československý exilový prezident Beneš milion sudetských Němců připraví o život, další milion pošle na otrockou práci na Sibiř a „zbytek pod nejbrutálnějším nátlakem donutí vzdát se své národnosti“. Vyzýval sudetské Němce k tomu, aby bojovali do posledního dechu, a tak tomu zabránili: „Neboť i kdybychom museli zahynout – a to se nestane – hájili bychom město vedle města, vesnici vedle vesnice, dům vedle domu a pod jejich troskami bychom pohřbili svá těla.“¹⁹⁴²

Obavy německého obyvatelstva z českého povstání a z možných hrozných důsledků německé porážky odlišovaly situaci v říšské župě Sudety od situace v jiných částech říše. Lze to interpretovat jako jeden z možných důvodů výše popsané disciplinovanosti mnoha sudetských Němců. Jeden pamětník vypráví, že jeho bratr v rozhovoru o možné německé porážce řekl: „Jestli je pravda, co říkáš, tak zase přijdou Češi, a to se nesmí stát.“¹⁹⁴³ Část exilového odboje spatřovala v těchto obavách už v roce 1943 podstatný důvod zábran sudetských Němců pustit se do boje proti nacistickému režimu.¹⁹⁴⁴ Tento názor potvrzuje hlášení okresního vedoucího NSDAP v Rumburku z 25. září 1944: „Výroky, že je třeba za každou cenu vydržet, bez ohledu na to, co ještě přijde, doplněné upozorněním na to, jaké štěstí by nás asi čekalo, kdybychom ustoupili, se vyskytují podle různých hlášení mnohem častěji než více či méně defetistické fráze.“¹⁹⁴⁵

3. POSLEDNÍ VÁLEČNÉ MĚSÍCE

Eskalace v posledních válečných měsících

V zimě 1944/45 se situace v říšské župě přiosvětila. V důsledku mohutné sovětské ofenzivy z 12. ledna 1945 a následného průniku Rudé armády uprchlo na sudetoněmecká území mnoho Slezanů. Typickým obrázkem následujícího období byly zejména v opavském vládním kraji proudy uprchlíků, kteří ucpávali silnice, a znemožňovali wehrmachtu pohyb. Dlouhé kolony však procházely i jinými oblastmi, například okresem Česká Lípa.¹⁹⁴⁶ V posledních válečných měsících do župy přišlo nebo ji

prošlo na 1,5 milionu evakuovaných lidí a uprchlíků.¹⁹⁴⁷ Pohled na kolony prchajících a vyprávění těchto lidí o zážitcích z útěku měly na domácí obyvatelstvo podle shodných hlášení demoralizující účinek.

Poslední válečné měsíce se vyznačovaly nejen tímto „přelidněním“, ale i bombardováním sudetoněmeckých měst: 16. ledna 1945 svrhlo 237 britských bombardérů přes 2 000 bomb na Most. V následujících týdnech byla bombardována další města a obce, mimo jiné Cheb, Karlovy Vary a Opava; hloubkoví letci se soustřeďovali na železnice.¹⁹⁴⁸ Významný byl například nálet na Cheb 25. března 1945, při němž na město dopadlo asi 400 trhavých bomb a 2 500 bomb tříštivých. Zahynulo 48 Němců a 70 cizinců, zraněno bylo 95 Němců a 42 cizinci. Pumpy dopadly především na průmyslová zařízení na jižním okraji města, na jižní okraj nádraží a na důležité železniční tratě. Při náletu 8. dubna bylo nádraží zničeno už zcela. Vyhorelo 200 domů, 400 dalších bylo těžce poškozeno.¹⁹⁴⁹

Život navíc ztěžovaly problémy s dopravou, nedostatek uhlí a výpadky v zásobování. Říšská pracovní služba (RAD) v Děčíně-Podmoklech shrnovala situaci mužských dělníků ve sféře své působnosti v březnu 1945 takto: Byli poškozeni odebráním přídatkových lístků při současném krácení všeobecných přidělů potravin, omezením možnosti pěstovat drobné zvířectvo, nedostatkem chleba a brambor, zintenzivněním služeb u volkssturmu, neustálým postupem front do nitra říše a lhostejností úřadů vůči jejich potřebám.¹⁹⁵⁰

Není divu, že v důsledku těchto obtíží a v důsledku pro říši nepříznivého vývoje války mizela u mnoha lidí důvěra ve stranu, stát i wehrmacht. Někteří z vedoucích osobností – jako například říšský maršál Hermann Göring, jemuž byla kladena za vinu nedostatečná ochrana německých měst před spojeneckými bombardovacími svazy – upadli mezi obyvatelstvem v nemilost: „Tentokrát je to opačně. Národ odolal, naopak vedení selhalo.“¹⁹⁵¹ Řídící sektor SD (SD-Leitabschnitt) v Liberci informoval, že veškeré obyvatelstvo – včetně „zcela bezchybných nacionálních socialistů“ – ve vítězství říše již nevěří. V opavském vládním kraji, který je v dosahu fronty, opustili už někteří vedoucí pracovníci své působiště.¹⁹⁵² Obyvatelstvo reagovalo na tento vývoj odmítavě. Brzy dospělo k názoru, že „až dojde k nejhoršímu, strana stejně vezme do zaječích“.¹⁹⁵³

Ve stejnou dobu zaujala pozice nedaleko hranic tohoto východního vládního kraje Rudá armáda. Henlein a vrchní velitel skupiny armád Střed, generálplukovník Ferdinand Schörner, dávali najevo rozhodnost bránit „Východní Sudety“ a přilehlou moravskoostravskou průmyslovou oblast spojenými silami wehrmachtu a volkssturmu. Župní vedoucí v Opavě 31. ledna 1945 požadoval za každou cenu vytrvat:

Den za dnem se blíží nové německé formace, a pozdě nepřijdou. [...] Kdyby však někdo snad přece ochaboval, připomeňte mu, že Vše-mohoucí nám dal takového člověka, jako je Adolf Hitler, jenž jediný dokáže dovést tento boj k vítěznému konci.¹⁹⁵⁴

Henlein jako říšský komisař pro obranu 20. února nařídil, aby z uprchlických kolon byli vyčleněni ti, kdo jsou schopni služby ve zbraní, a aby byla zřízena záchytná střediska, v nichž se soustředí všichni vojáci. Zesílené hlídky polního četnictva měly pročesávat především nádraží, a vojáky, které chytí, měly odvádět do těchto sběrných míst. Ten, kdo vojákům nebo vojenským skupinám poskytne nocleh bez platného příkazu k ubytování, prohlašoval Henlein, se vystavuje nebezpečí, že bude stíhán pro velezradu a postaven před stanný soud. Podložil to těmito slovy:

Tomuto zbíhání, jež rozkládá vůli obyvatelstva odolat i jeho sílu vzdorovat, se musí všemi prostředky učinit energicky přítrž! Heslo okamžiku zní vpřed! Konec s ohlazením zpět a se zpátečnickým myšlením!¹⁹⁵⁵

Počátkem března přikázalo župní vedení zřídit protitankové zátarasy. Schörner, mezitím povýšený na polního maršála, Henleinovi za tuto iniciativu výslovně poděkoval. Zdůraznil, že sudetská župa „z vlastního popudu vybudovala přes 2 000 protitankových zátarasů. Tato práce je působivým důkazem odhodlání k boji a obraně Vámi vedené župy, pro-
věřené v zápas našeho národa o pohraničí.“¹⁹⁵⁶ Neuburg začal v rámci „mimořádného úkolu východní Sudety“, jež mu svěřil Henlein, týž měsíc s prvními evakuacemi sudetských Němců (slabých, nemocných a matek s dětmi) z východní části vládního kraje Opava do části západní. Šlo zřejmě o zhruba 30 000 lidí.¹⁹⁵⁷ Kromě Neuburga se v tomto vládním kraji zdržovali další členové župního vedení, aby mobilizovali obyvatelstvo k obraně.¹⁹⁵⁸ Záměrem bylo udržet za všech okolností východní část. Armáda prohlásila Opavu za „opěrný bod“ a pro moravskoostravskou průmyslovou oblast kromě toho organizovala „ochrannou uzávěru uhelné pánve“.¹⁹⁵⁹

Liberecké župní vedení se této válečné politice podřizovalo podle všeho nejen na příkaz z Berlína, ale i z vnitřního přesvědčení. Henlein zjevně doufal, že budou nasazeny nové zbraně avizované Hitlerem.¹⁹⁶⁰ „Kdo nechce se ctí bojovat, ten musí v hanbě zemřít,“ prohlásil Henlein v polovině února a oznámil zřízení stanných soudů.¹⁹⁶¹ Využil k tomu Bormannova nařízení, které župního vedoucího zmocňovalo takovýto

tribunál svolat.¹⁹⁶² Ze sporů, které Henlein kvůli svému pokynu vedl s říšským ministrem spravedlnosti Ottou Georgem von Thierackem, vysvítá, že trval na tvrdé linii: i když ministr souhlasil jen s jedním stanným soudem v Opavě a v případě Liberce se mu vzhledem k jeho vojenské poloze nezdálo takové opatření nezbytné, požadoval Henlein stanný soud i v tomto městě.¹⁹⁶³ Von Thierack povolení vydal teprve počátkem dubna. Do kompetence stanného soudu v Liberci spadaly vládní kraje Ústí n. L. a Cheb, svou činnost zahájil v první polovině dubna; stanný soud v Opavě v té době už dávno pracoval.¹⁹⁶⁴

Rostoucí teror nacistického režimu se tak ve zvyšující míře obracel proti vlastnímu obyvatelstvu a měl je přimět k tomu, aby vydrželo. Hlídky Bezpečnostní policie pročesávaly okolí a hledaly kromě dezertérů i muže, kteří neuposlechli povolávacího rozkazu. Od 27. do 30. dubna 1945 prováděly Sipo a wehrmacht rozsáhlé razie například v Teplicích-Šanově; zatkly 14 dezertérů a tři další muže. Prvních šest zatčených bylo záhy potrestáno: dva z nich odsoudil stanný soud v Liberci k smrti a čtyři poslal „osvědčit se na frontu“.¹⁹⁶⁵

V oblastech poblíž fronty wehrmacht zároveň zaminoval dopravní uzly a tovární objekty; připravoval tak půdu pro „politiku spálené země“, kterou nařídil Berlín.¹⁹⁶⁶ Přípravy komplexu operací ARLZ (*Auflockerung, Räumung, Lähmung, Zerstörung* - útlum, vyklizení, ochromení, zničení) běžely od ledna 1945 na plné obrátky. Podstatných rozměrů nabývaly tyto akce především v opavském vládním kraji.¹⁹⁶⁷ Jednotky volkssturmu měly chránit konvoje uprchlíků, jež procházely územím Sudet;¹⁹⁶⁸ některé také hlídaly pole, aby válečným zajatcům na útěku zabránily v krádežích.¹⁹⁶⁹ Prapory sudetoněmeckého volkssturmu z Krnova, Opavy, Liberce, Ústí n. L. a některých dalších měst byly nasazeny v operační oblasti 1. armády.¹⁹⁷⁰ Některých jednotek volkssturmu bylo užito k boji proti partyzánům.¹⁹⁷¹ Stranické orgány se zjevně pokoušely vybudovat i skupiny werwolfů; okresní vedení v Sokolově (Falknově) vyčlenilo pro tento účel „určitý počet mladých lidí“.¹⁹⁷² Výcvikové středisko werwolfu bylo v Kadani.¹⁹⁷³

Celkový chaos, jenž v Sudetech před koncem války zavládl, završovaly pochody válečných zajatců a vězňů z koncentračních táborů. SS župnímu vedení 9. února 1945 hlásily, že se formují různé kolony se zhruba 6 000 britskými a asi 16 000 sovětskými válečnými zajatci. Dalších 65 000 válečných zajatců bylo shromážděno v okrese Děčín, průchod se měl uskutečnit „pokud možno s vyloučením jakékoli pozornosti obyvatelstva“. Obyvatelstvo to však vnímalo jako další újmu a na přítomnost zajatců, kteří byli cestou ubytováni po stodolách a jiných nouzových pří-

střešcích poblíž selských usedlostí a nezřídka tišili hlad krádežemi, reagovalo se znepokojením.¹⁹⁷⁴

Z okresu Sokolov (Falknov) hlásil okresní vedoucí NSDAP: „Zahraniční dělníci téměř všech národností zaplavují ve volném čase vesnice, žebrají, nakupují, směňují a obstarávají si tak potraviny navíc.“¹⁹⁷⁵ Mnoho válečných zajatců i Čechů využilo nepřehledné situace k útěku.¹⁹⁷⁶ Nesouhlas s transporty válečných zajatců a jejich pochodovými trasami, vedoucími Protektorátem a župou, projevoval především Henlein; o své vlastní vůli nařizoval změny, a to zas vyvolávalo Frankovy protesty.¹⁹⁷⁷ Lidé si často stěžovali na nedostatečnou ostrahu a na nesnesitelné podmínky při transportech zejména ruských zajatců. V jedné vesnici byli na silnici ponecháni svému osudu umírající zajatci, v jiné vsi zas zastřelené Rusy prostě jen hodili přes plot zahrady. V některých případech byly prý „na denním pořádku“ pitky strážných.¹⁹⁷⁸ Popravy válečných zajatců – fenomén rozšířený tou dobou ve všech částech říše – však zdaleka nebyly jen věcí SS nebo wehrmachtu. Okresní vedení NSDAP například zvalo úřední zástupce, aby byli účastni popravě dvou ruských válečných zajatců – protože „rabovali“. Oba muže bez soudu pověsili na stromě.¹⁹⁷⁹

Co se týče pochodů vězňů z koncentračních táborů, zmiňme se o pochodu smrti z bavorského Helmbrechtsu v době od 13. dubna do 6. května 1945, jenž byl veden výlučně po sudetoněmeckém území přes Aš, Mariánské Lázně, Chodovou Planou a Kašperské Hory až do Prachatic. Šlo o přibližně 580 židovských a 590 nežidovských žen. V řadě obcí chtěli obyvatelé poskytnout podvyživeným ženám potraviny nebo ubytování pod střechou, ale dozorkyně jim v tom vždycky zabránily.¹⁹⁸⁰ Další řada pochodů i transportů na otevřených vagonch s vězni z koncentračních táborů vedla po území župy a Protektorátu Čechy a Morava. Zahynulo v nich bezpočet lidí.¹⁹⁸¹ S pohledem na mrtvé oběti se muselo konfrontovat mnoho místních obyvatel, jak ovšem reagovali konkrétně, lze na základě dokumentů posoudit jen obtížně. V každém případě je třeba předpokládat, že Němce i Čechy ten pohled šokoval.¹⁹⁸² Kdo však chtěl někomu z pochodujících poskytnout pomoc, vystavoval se velkému riziku. Jedna pamětnice například potvrzuje, že obyvatelstvo proudy válečných zajatců a židů sledovalo a že dobře vidělo, jak umírají lidé. Jednoho sedláka nabízejícího pomoc málem zastřelili.¹⁹⁸³

Říšská župa Sudety jako válčiště

Na konci března 1945 se říšská župa Sudety stala přímo válčištěm. Boje se zprvu omezily na okres Krnov v opavském vládním kraji; severní část tohoto okresu dobyla o několik dní později Rudá armáda.¹⁹⁸⁴ Počátkem dubna přeložily župní úřady pobočku župního vedení NSDAP v Opavě do Bruntálu a umístily ji v budově okresního vedení strany, úřad vládního prezidenta umístily do náhradního sídla na úřadě šumperského landráta.¹⁹⁸⁵ Bylo to nezbytné vzhledem k situaci na bojišti: sovětské svazky prorazily 21. dubna německé linie jihovýchodně a severovýchodně od Opavy. Čtyři dny nato hlásilo vedení wehrmachtu, že město obsadila Rudá armáda. Do západní části župy pronikly 19. dubna americké jednotky a o týden později obsadily Cheb.¹⁹⁸⁶ Panika však nejspíš nepropukla, protože amerických jednotek se lidé obávali méně než Rudé armády. Vojenská situace však byla v každém případě bezvýchodná: sovětské jednotky postupovaly z východu, americké ze západu. Wehrmacht, útvary SS a jednotky volkssturm bojovaly sice dál, ale bylo jen otázkou času, kdy bude dobyta celá župa.

Evakuace sudetských Němců byla prováděna téměř výlučně v opavském vládním kraji. Do konce dubna 1945 muselo civilní obyvatelstvo vyklidit okresy Krnov, Bílovec i město Opava a části dalších okresů. Mnoho lidí však chtělo raději zůstat doma, než se vystavit nejisté existenci v proudech utečenců.¹⁹⁸⁷ Ve Vrchlabí se podle údajů okresního vedoucího z veškerého obyvatelstva okresu přihlásilo k eventuální evakuaci pouze 350 lidí, ostatní chtěli setrvat na místě.¹⁹⁸⁸ Podle zprávy SD z 28. března 1945 zapříčinilo tento postoj vyprávění uprchlíků:

Soukmenovci z opavského kraje se v důsledku zpráv uprchlíků vyjádřili v tom smyslu, že by s konvoji neodešli v žádném případě, a než by takovým nebezpečím vystavili své ženy a děti, to že raději vyčkají, Rusové přece nemohou všechny povraždit, a jednou prý přijdou lepší časy.¹⁹⁸⁹

V některých případech si však SS vyklizení vynutily.¹⁹⁹⁰

Na počátku května nařídilo župní vedení evakuaci i v severních okresech ústeckého vládního kraje, ale tento příkaz už neměl žádný praktický význam¹⁹⁹¹ – v neposlední řadě proto, že obyvatelstvo v tom už spatřovalo pramalý smysl.¹⁹⁹² Zejména po pražském povstání odrazovaly od útěku přes území Protektorátu mnoho lidí obavy z českých násilností. Již dříve zmíněný strach mnoha sudetských Němců z české pomsty a z opětovného vzniku samostatného Československa zahrnujícího i území

odtržená r. 1938, hrůza z násilností a ze znásilňování vojáky Rudé armády i všeobecná únava z války, to všechno jistě přispělo k tomu, že veškeré naděje byly nyní vkládány v obsazení župy Američany. Počátkem května se mnoho sudetských Němců, uprchlíků ze Slezska a vojáků skupiny armád Střed vydalo na cestu, protože se chtěli dostat do oblasti kontrolované Američany západně od linie Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice, na niž se americké jednotky zastavily 6. května.¹⁹⁹³ Silnice byly ucpány lidmi, dobyt看em a povozy všeho druhu, a tak se většině z nich nepodařilo dorazit do této oblasti před 8. květnem. Od toho dne respektovali Američané a Rudá armáda své sféry vlivu; už nedovolovali německým vojákům ani civilistům přechod demarkační linie.¹⁹⁹⁴

Politika župního vedení

Tváří v tvář hrozícímu vojenskému kolapsu se Henlein pokoušel vývoj ještě aspoň nějak ovlivnit. Jeho cílem bylo zajistit za všech okolností setrvání župy v Německé říši. Z toho důvodu se už v září 1944 obrátil na vedoucího stranické kanceláře a „vůdcova tajemníka“ Martina Bormanna a požádal ho o rozmluvu s Hitlerem. Bormann byl však toho názoru, že napřed by bylo třeba promluvit s Lammersem jakožto šéfem úřadu říšského kancléře. To Henleina neuspokojilo a opět se obrátil na Bormanna. Poukázal na nejistotu, která se po slovenském povstání šíří mezi sudetskými Němci, zatímco Češi jsou si svou věcí stále více jisti. Henlein považoval za naléhavé dát jasné znamení:

Zdá se nezbytné, aby nějaká autorita dala Němcům i Čechům zřetelně najevo, že česko-německý prostor je součástí Německé říše, která jej za žádných okolností neopustí. [...] Čechům by se mělo objasnit, že tento prostor uvolníme jen tehdy, pokud sami zahyneme a že našemu zániku by předcházel zánik Čechů.¹⁹⁹⁵

Henlein se odvolával na Franka, jenž jeho názor sdílel.¹⁹⁹⁶ Henleinův zá-
měr sice narazil na odpor zejména Himmlerův – Himmler totiž spatřoval
iniciátora Henleinova dopisu ve Frankovi¹⁹⁹⁷ – ovšem z dopisů lze vyvo-
dit některé důležité závěry. Jednak jsou ukázkou toho, že spolupráce
obou vedoucích sudetoněmeckých nacionálních socialistů, Henleina
a Franka, zintenzivnila, jednak dokládají to, že župní vedoucí své výzvy
k vytrvání myslel velmi vážně.

Zároveň mu šlo o sblížení se západními spojenci. Podle Neuburgo-

vých slov Henlein spolu se Schörnerem usilovali v polovině dubna 1945 o to, aby Hitlera přivedli do okruhu skupiny armád Střed, a vyprostili ho tak z Bormannovy izolace a informovali o skutečné politické a vojenské situaci.¹⁹⁹⁸ Chtěli ho přemluvit k tomu, aby se dohodl se západními spojenci. Henlein mu prý chtěl navrhnout, aby Schörnera jmenoval vrchním velitelem pozemních sil. Někteří funkcionáři NSDAP se zřejmě domnívali, že existují ještě nějaké zbrojnehospodářské rezervy. Schörnera si 24. dubna předvolali do Berlína, ovšem Hitler nechtěl vzhledem k tehdejšímu stavu na bojištích město opustit.¹⁹⁹⁹ Po Hitlerově sebevraždě navázal Henlein podle Neuburga kontakt s jeho nástupcem, Karlem Dönitzem, a snažil se své představy předestřít jemu.

Rovněž Karl Hermann Frank usilovně chtěl přesvědčit Berlín o tom, že je nezbytné, aby Čechy a Moravu obsadila americká armáda.²⁰⁰⁰ Frank se hodlal 5. května sejít s Henleinem, aby ho informoval o výsledcích svého jednání s Dönitzem, ale k tomuto setkání už kvůli pražskému povstání nedošlo.²⁰⁰¹ Henlein si do Teplic předvolal i českého šlechtice Alfonse Clary-Aldringena, aby jeho jménem intervenoval u amerického vrchního velitele Dwighta D. Eisenhowera ve prospěch obsazení části Sudet.²⁰⁰² Toto Henleinovo a Frankovo úsilí se shodovalo s politikou Karla Dönitze, jenž usiloval o to, aby se dílčími kapitulacemi do rukou západních spojenců co nejvíc německých vojáků a civilistů přesunulo na území okupované americkými silami.²⁰⁰³

Nelze než žasnout, že Henlein se ještě počátkem května přimlouval za obranu Liberce asi 7 000 příslušníky volkssturmu.²⁰⁰⁴ Brzy však nahlédl nesmyslnost svého záměru. Šestáho května adresoval župní vedoucí obyvatelstvu rozhlasovou „naléhavou výzvu v těžké chvíli“, aby si uchovalo vnitřní soudržnost a nevěřilo „zrádcům“. S ohledem na západní spojence hovořil i v této situaci ještě o tom, že je třeba respektovat výsledky mnichovské dohody a že v tom mimořádná zodpovědnost náleží západním spojencům.²⁰⁰⁵

Svůj postup Henlein podle Neuburga na poradě 5. nebo 6. května prohodil se svými spolupracovníky. Přítomni byli i bývalý poslanec za SdP Gustav Peters a zástupce říšského místodržitele Vogeler. Župní vedoucí prý přišel také na myšlenku, že reaktivuje své vztahy s britskými politiky. Na tomto jednání Peters navrhl, aby byla zrušena strana, a získala se tak lepší vyjednávací pozice vůči Američanům. Henlein a Neuburg to však z „charakterových důvodů“ odmítli.²⁰⁰⁶

Sedmého května kolem 17. hodiny vyrazil Henlein se svým pobočníkem, se svým osobním referentem a se svým řidičem navázat přímá jednání s americkou armádou o uznání župy Spojenými státy a o jejím ob-

sazení americkými jednotkami.²⁰⁰⁷ Zřejmě se tak stalo se znalostí rozkazu OKW vydaného skupinám armád Jihovýchod, Východní marka a Střed, aby fronta proti Rudé armádě byla co nejrychleji stažena do sféry amerického vlivu.²⁰⁰⁸ Pokus župního vedoucího byl však odsouzen k neúspěchu. Dostal se do amerického zajetí, kde si 10. května vzal život.

Dílčí shrnutí

Když začala válka, nebyli sudetští Němci součástí „velkoněmecké říše“ ani rok. Ještě o jedenáct měsíců dřív se zdálo, že válce o vlas unikli. Administrativní a politická opatření směřující k podřízení jednotné linii byla sice v létě 1939 u konce a pomalu se začal rýsovat první hospodářský rozkvět, německé přepadení Polska ovšem znamenalo pro sudetské Němce ostrý zvrát. Jejich vlast nebyla na požadavky válečného střetnutí v žádném případě připravena, stále nevyřešeno bylo i mnoho sociálních problémů. Šikanování mnoha vojáků vyneslo na povrch i tu skutečnost, že sudetští Němci nebyli vždy akceptováni jako plnohodnotní členové „národního společenství“.

Nezdá se, že koncem srpna a počátkem září 1939 panovala v Sudetech válečná euforie. Vítězství wehrmachtu však s sebou přinášela narůstající nadšení. Velmi brzy ovšem začalo být patrné přání rychle ukončit bojové operace; a četná hlášení o touze po míru, jež následovala po vítězství nad Francií v červnu 1940, ozřejmují skutečnost, že mnoho sudetských Němců nemělo zájem na riskantních dobrodružstvích: útok na Sovětský svaz o rok později byl tudíž nepochybně většinou odsuzován. Takovéto výkyvy nálad byly zaregistrovány i v jiných německých oblastech. Volání po míru se jeví jinak ve světle skutečnosti, že sociální a hospodářské problémy, jako byly rozvírající se nůžky mezd i cen a bytová nouze, se dotýkaly především dělníků a naléhavě volaly po řešení; na dlouhém trvání války neměly sociálně slabší skupiny obyvatelstva zájem už z tohoto důvodu.

Stejně jako v ostatní říši zapříčinila ohromný propad nálady u mnoha lidí především porážka 6. armády u Stalingradu. Situace byla vážná, jak názorně dokládalo totální válečné nasazení i nezbytnost poskytnout přístřeší lidem evakuovaným před bombardováním či přesuny zbrojních závodů z oblastí zvláště silně postižených spojeneckým bombardováním. Existovaly však dva podstatné faktory, které župu Sudety odlišovaly od ostatních částí říše. Jednak to byla skutečnost, že župa do zimy 1944/45 zažila bombardování jen zřídka, zatímco v ostatních částech říše

už řada měst ležela v rozvalinách. To celou zátěž velmi výrazně mírnilo a sudetským Němcům to zároveň umožňovalo vnímat válku v podobě mírnější než například obyvatelům rýnsko-vestfálské průmyslové oblasti, jejichž města byla pravidelným cílem plošného bombardování.

Naopak myšlení mnoha sudetských Němců především v posledním válečném roce bylo výrazně poznamenáno obavami z českého povstání a z možné ztráty domova. Sudetští Němci se tak ocitli ve věru špatné pozici: na jedné straně si byli vědomi bezvýchodnosti vojenské situace a přáli si mír, na druhé straně se báli důsledků německé porážky. Je nasnadě domněnka, že právě z této situace vyplývala jejich zvýšená disciplinovanost, z níž si mnozí ostatní Němci dělali legraci už dřív.

Župní vedení NSDAP, v němž převládali bývalí členové SdP, přispělo k tomuto vývoji svou hřivnou tím, že sudetské Němce neustále vyzývalo, aby vytrvali, a uplatňovalo specifickou nacistickou propagandu, ozkoušenou už krátce po příchodu wehrmachtu. Sudetským Němcům byl vsugerován pocit viny, aby byli mobilizováni pro válku: zvláště věrným postojem je třeba vyjádřit poděkování Hitlerovi i říši za „osvobození“. Rovněž tato propaganda patrně přispěla svým dílem k nadšení mnoha sudetských Němců pro říši – neboť nikdo ji nedokázal hlásat lépe než vůdce sudetoněmeckého „národnostního boje“ v dobách ČSR, Konrád Henlein.

Zejména koncem války nelze už jeho hesla interpretovat jako pouhá formální prohlášení vysokého funkcionáře NSDAP, nýbrž jako výraz obav z důsledků německé porážky. Ve své radikálnosti se neliší od tónu ostatních župních vedoucích oné doby. Jeho příkazy byly mimořádně ostré, a ilustrují, jak hluboko zapustil kořeny v nacistickém režimu. Nebyla to však jen starost o vlastní osud, jež ho poháněla k takovému jednání. Pokoušel se vši silou udržet župu jako součást Německé říše. Pokus přimět Hitlera k setkání a ještě víc výzva západním spojencům těsně před koncem války, vyznačující se bezmeznou naivitou, dokládají, jak málo smyslu pro realitu Henleinovi zůstalo. Vzhledem k tomu, že on i celé župní vedení byli coby reprezentanti nacistického režimu spoluzodpovědní za německé zločiny, těžko mohl doufat, že u spojenců dojde sluchu.